

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT AQRAR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

GÜLƏBATIN VAQİF QIZI HÜMBƏTOVA

GƏNCƏ-QAZAX BÖLGƏSİNDƏ YETİŞDİRİLƏN YENİ TİP YARIMQABA YUNLU BOZAX CİNSLİ QOYUNLARIN BİR SIRA BİOLOJİ-TƏSƏRRÜFAT XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DÖLÜN TƏSİRİ

3110.01 - Kənd təsərrüfatı heyvanlarının yetişdirilməsi, seleksiyası,
genetikası və çoxaldılması

Aqrar elmlər üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

GƏNCƏ – 2015

Dissertasiya işi Azərbaycan Elmi - Tədqiqat Heyvandarlıq İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: biologiya elmləri doktoru, professor **R.L.Sultanov**

Rəsmi opponetlər: - aqrar elmlər üzrə elmlər doktoru, professor
Q.Q.Abdullayev

- biologiya üzrə fəlsəfə doktoru
A.M.Məmmədov

Aparıcı təşkilat: Baytarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun yoluxmayan xəstəliklər və baytarlıq sanitariya ekspertizası laboratoriyası

Müdafiə ”_18___” _12_____ 2015 –ci il tarixində saat ___ da Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin B/FD.04.131 dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 2000, Azərbaycan Respublikası, Gəncə şəhəri, Atatürk prospekti, 262

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « ___ » _____ 2015-ci il tarixdə göndərilmişdir.

**B/FD.04.131 dissertasiya şurasının
elmi katibi, t.f.d., dosent:**

T.Y.Məmmədov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Aqrar sahənin inkişafında ən başlıca vəzifə əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi üçün vacib olan yüksək innovasiyalı elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasıdır. Bu baxımdan digər dövlətlərdə olduğu kimi, respublikamızın heyvandarlıq və onun əsası olan qoyunçuluq sahəsinin qarşısında duran problemlər, genetik resurslardan istifadə olunaraq ət, süd, dəri, yun məhsuldarlığını artırmaqdan ibarətdir. Qoyunçuluq dünyada olduğu kimi öz məhsuldarlığı və iqtisadi göstəriciləri ilə başqa növ heyvandarlıq sahələrindən üstünlüyü ilə fərqlənməklə, Azərbaycan heyvandarlığının da əsasını təşkil edir.

Heyvandarlığın bir çox sahələri kimi qoyunçuluq sahəsinin də ərzaq məhsullarının (ət, süd) alınmasında və sənaye mallarının istehsalında xüsusi və əvəz olunmaz rolu vardır. Qoyunçuluq sahəsindən ən çox zülal keyfiyyətli ət, zəngin quru maddəsi olan süd və yun parça istehsalı sənayesi üçün təbii yun alınır. Ona görə də qoyunçuluğun inkişaf etdirilməsi, eyni zamanda respublika ərazisində mövcud cinslərin məhsuldarlığının intensiv texnologiyalar əsasında yetişdirilməsi həlli vacib olan əsas problemlərdəndir.

Respublika ərazisində qoyunçuluğun inkişaf etdirilməsində yeni cins və tiplərin yaradılmasında F.A.Məlikov, M.N.Sadiqov, R.M.Mehdiyev, K.B.Ağalarov, M.V.Abdullayev, B.M.Ocaqquluyev, Q.Q.Abdullayev, P.A.Cəfərov, M.Q.Əliyev, M.Q.Balakışiyev kimi alimlərin çox böyük rolu olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında aparılan ardıcıl və sistemli iqtisadi islahatların mühüm nəticələrindən biri dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi və azad sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması ilə iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək və əhalinin güzaranını yaxşılaşdırmaq olmuşdur.

Bu gün respublikamızda mövcud qoyun cinsləri resurslarından istifadə olunaraq ət, süd və yüksək keyfiyyətli dəri xammalı istehsalının yüksəldilməsi önəmli problemdir. Çünki davamlı insan inkişafının əsası ekoloji təmiz məhsulların təmini ilə bağlıdır. Heyvandarlıq məhsullarına olan tələbatın yüksək və istehsal səviyyəsinin aşağı olmasına baxmayaraq Azərbaycanda qoyunçuluğun inkişaf etdirilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır.

Ona görə də respublikamızda yetişdirilən qoyun cinslərinin məhsuldarlığının artırılmasının elmi əsaslarla təkmilləşdirilməsi və yüksək seleksiya işlərinin aparılmasının böyük bioloji-təsərrüfat əhəmiyyəti vardır.

Qoyunların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması bazar iqtisadiyyatının tələblərinə və əhalinin tələbatına uyğun olaraq, seleksiya əsasında tez yetişən

yeni tip və cinslərin yaradılması vacib məsələlərdən biridir. Bu baxımdan mövcud qoyun cinsləri üzərində yüksək yem bazası əsasında balanslaşmış yemlərin tətbiqi, dölün keçirilmə vaxtının düzgün seçilməsində, məhsuldarlıq tipinə uyğun bəslənməsi və uzun müddətli seleksiya damazlıq işlərinin aparılması sürülərdə məhsuldar qoyun tiplərinin yaranmasına nail olunmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın əsas, dözümlü və çoxluq təşkil edən qoyun cinsi olan Bozax cinsi üzərində tam kompleks tədbirlər aparılmamışdır. Baxmayaraq ki, bu cins özünə məxsus bioloji-təsərrüfat xüsusiyyətinə malikdir, bu cinsin Qərb bölgəsində dölünün keçirilmə vaxtının düzgün seçilməsi və sürülərdə damazlıq keyfiyyətinə görə, məhsuldarlıq istiqamətinə görə cinsdaxili tiplərə ayrılması çox vacibdir. Xüsusən də Bozax cinsinin məhsuldarlıq istiqamətinə uyğun seçilib bəslənməsi ən əsaslı tədbirlərdən biridir.

Bununla belə qoyunçuluq sahəsinin intensiv inkişafına təsir edən əsas amillərdən biri qoyunçuluqda dölün keçirilmə vaxtının iqtisadi cəhətdən əlverişli, balaların böyümə və inkişafına ana qoyunların süd məhsuldarlığının təsirinin elmi cəhətdən öyrənilməsi və səmərəli texnologiyasının işlənməsidir. Bu baxımdan qoyunçuluqda geniş təkrar istehsalın yüksəldilməsində bala çıxımı və balaların məhsuldarlıq göstəricilərinin yüksəldilməsi dölün keçirilməsi vaxtından və anaların diri çəkilərindən sıx asılı olduğu üçün cinsdaxili tiplərin seçilərək qiymətləndirilməsi olduqca aktualdır.

Tədqiqatın elmi məqsədi və vəzifələri. Yeni tip yarımqaba yunlu Bozax qoyunlarının genetik potensial imkanının aşkar edilməsi üçün alınan balaların məhsuldarlıq göstəricilərinə dölün keçirilmə vaxtının və anaların diri çəkilərinin təsirini öyrənməkdən, eyni zamanda təsərrüfat tiplərini ayırmaq və sürülərin orta məhsuldarlıq göstəriciləri ilə müqayisə olunaraq seçmə səmərəliliyinin əhəmiyyətini əsaslandırmaqdan ibarətdir.

Tədqiqat işində aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

- boğaz və anac qoyunların otlaqlarda bəslənməsinin təşkili;
- müxtəlif döl vaxtlarından alınmış quzuların böyümə dinamikası və müxtəlif yaş dövrlərində diri çəkilərinin öyrənilməsi;
- müxtəlif təsərrüfat tipli qoyunların eksteryer göstəricilərinə və konstitusiya tiplərinə görə seçilməsi və onların kökəltmə keyfiyyətinin müqayisəli təhlili;
- qoyunların müxtəlif yaş dövründə hemotoloji göstəricilərinin tədqiqi;
- müxtəlif qrup qoyunların süd və yun məhsuldarlığının öyrənilməsi;
- müxtəlif qrup heyvanların ət və dəri məhsuldarlığının öyrənilməsi;

- tədqiqatın yekunlarının biometrik təhlili, qruplar və döllər üzrə iqtisadi səmərəsinin hesablanması.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Qoyunçuluqda dölün keçirilmə vaxtının və ana qoyunların süd məhsuldarlığının alınan balaların məhsuldarlıq göstəricilərinə və məhsulun keyfiyyətinə təsiri tədqiqatlarla müqayisəli öyrənilərək, alınmış nəticələr ümumiləşdirilərək səmərəli texnologiya təklif edilmişdir. Bu işin elmi praktiki əhəmiyyətinin əsası onunla bağlıdır ki, təsərrüfatda faraş döldən olan quzular alınmış və eyni zamanda məhsuldarlıq göstəricilərinə görə tiplər üzrə seçilərək seçmə heyvan sürülərinin yaradılmasına nail olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı Azərbaycan qoyunçuluğunun əsas cinslərindən olan Bozax qoyun cinsidir.

Tədqiqatın metodikası. Nəzəri əsaslarla qoyunçuluğun inkişaf etdirilməsi və onun məhsuldarlığının fiziki və laborator üsullarla təhlil edilməsi Rusiya Elmi-Tədqiqat Heyvandarlıq İnstitutunun 1990-cu il metodikası əsasında aparılmışdır.

Tədqiqat işində Bozax qoyun cinsində tətbiq olunan faraş döl və onlardan alınan balaların canlı kütlə artımı, aylar üzrə müqayisəli öyrənilməsi standart metodika əsasında yerinə yetirilmişdir. Yüksək səviyyədə aparılmış seçmə nəticəsində yaradılmış və qruplaşdırılmış cinsdaxili tiplərin məhsuldarlıq göstəriciləri yun, süd məhsuldarlığı, onların fiziki, kimyəvi və texnoloji xüsusiyyətləri göstərilən metodikaya əsasən aparılmışdır.

Laborator tədqiqatlar Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Heyvandarlıq İnstitutunun “Heyvandarlıq məhsullarının analizi laboratoriyasında” yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın yekun nəticələri biometrik təhlil edilmişdir.

Elmi yenilik. İlk dəfə olaraq Gəncə-Qazax bölgəsində yetişdirilən yeni tip yarımqaba yunlu Bozax qoyunlarında faraş dölün keçirilmə vaxtının, alınan faraş dölün məhsuldarlıq göstəricilərinin və elmi əsaslarla seçmə aparılaraq cinsdaxili tiplərə (yunluq, ətlik, südlük) ayrılması və məhsuldarlığının müqayisəli kompleks qiymətləndirilməsi əsaslandırılmışdır.

Müdafiyyə təqdim olunan nəzəri və təcrübi təkliflər. Heyvandarlıqda və o cümlədən qoyunçuluqda intensiv və əsaslı texnologiyaların tətbiq olunması ət, süd, dəri, yun məhsuldarlığının yüksəldilməsinə təsir göstərir. Bu baxımdan faraş dölün tətbiqi və cinsdaxili tiplərin ayrı-ayrılıqda təsərrüfatlarda tətbiq olunması iqtisadi səmərəliliyə bilavasitə təsir göstərir.

İşin aprobasiyası və nəşri. Dissertasiya işinin əsas materialları Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin Beynəlxalq Elmi konfransında (Gəncə, 2014) və GDU-nun “Anatomiya, fiziologiya və zoologiya” kafedrasında keçirilən elmi hesabatlarda (Gəncə, 2012), AZETHİ-nin genişlən-

dirilmiş iclaslarında hesabatları dinlənilmiş və müsbət qiymətləndirilmişdir. Tədqiqatın nəticələrini əks etdirən məqalələr Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Gəncə Regional Elmi Mərkəzin “Xəbərlər Məcmuəsi”ndə, Gəncə Dövlət Universitetinin “Elmi Xəbərləri”ndə dərc olunmuşdur. Ümumilikdə dissertasiya mövzusu əsasında 8 elmi məqalə nəşr olunmuşdur.

İşin strukturu və həcmi. Dissertasiya cəmi 147 səhifə kompyuter yazısından ibarətdir. Dissertasiya 36 cədvəl, 4 sxem, şəkil və fotoşəkillərdən təşkil olunmuşdur.

Dissertasiya girişdən və 3 bölmədən, nəticə, təcrübi təklifdən, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından və əlavələrdən ibarətdir. 198 istifadə olunan ədəbiyyatlardan 150-si xarici dildə olmuşdur.

Müdafiəyə təqdim olunan müddəalar:

- təqdim olunan mövzu üzrə Tovuz rayonu Əlimərdanlı kəndində özəl-kəndli fermer təsərrüfatında dölün keçirilmə vaxtının alınan nəslin diri çəkirlərinə və məhsuldarlıq göstəricilərinə təsiri;

- faraş və yaz dölünün böyümə və inkişaf dinamikasının, məhsuldarlıq göstəricilərini müqayisəsi;

- bozax cinsi daxilində məhsuldarlıq göstəricilərinə əsasən cinsdaxili tip-lərə ayrılmanın aparılması və müxtəlif tiplərdə məhsuldarlıq göstəricilərinin müqayisəsi;

- tədqiqat işinin nəticələrinə əsasən iqtisadi səmərənin hesablanması.

İŞİN MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı, elmi yeniliyi, təcrübi əhəmiyyəti, tədqiqatın obyektinə və müdafiəyə təqdim olunan müddəalar göstərilmişdir.

I fəsilə dünya və Azərbaycan heyvandarlığının vəziyyəti, həmçinin Azərbaycanda qoyunçuluq və yetişdirilən qoyun cinslərinin qısa xarakterizəsi, qoyun cinslərinin məhsuldarlığı və ona təsir göstərən amillər göstərilmişdir. Bunlarla yanaşı qoyunlarda faraş dölün aparılmasının və cinsdaxili tiplərə ayrılmasının xüsusiyyətləri, qoyunların kliniki və hemotoloji göstəriciləri, aparılan tədqiqatın məqsəd və vəzifələri qeyd edilmişdir.

II fəsilə tədqiqatın material və metodikasına verilməklə tədqiqat aparılan zonanın və tədqiqat obyektinin xarakterizəsi, tədqiqatın material və metodikası göstərilmişdir. Tədqiqat obyektinə olan Bozax qoyun cinsinin qısa xarakterizəsi və onun üzərində aparılan tədqiqat işləri qeyd edilmişdir.

III fəsil tədqiqatın əsas xarakterizəsi adlanır. Burada tədqiqatdan alınmış nəticələr geniş təhlil edilmişdir.

Bozax qoyunlarının faraş döl üçün hazırlanması və yemləndirilməsi. Tədqiqat işinin metodikasına uyğun olaraq seçilmiş və mayalanmış analardan faraş dölün alınması məqsədi ilə onlara qulluq etmək, anaqları

dölün götürülməsi üçün hazırlamaq əsas zootexniki tələblərdən biridir. Boğaz anacların tam qiymətli yemlənməyə ehtiyacı daha artıq olur, belə ki, anacların düzgün yemləndirilməsi balanın yaxşı inkişafına və anacın doğduqdan sonra südlü olmasına böyük təsir edir.

Qoyunların zootexniki normalar üzrə yemləndirilməsi onların məhsuldarlığının artırılmasına mühüm təsir göstərir. Qoyunların məhsuldarlığına onların tam qidalı yemləmə səviyyəsinin təsiri vardır. Qoyunların yem payının 30-35%-ni qaba yemlər, sulu-şirəli yemlər 50%-ə qədər, qarışıq yemlər 15-20% təşkil etmişdir. İl ərzində orta hesabla 1 baş qoyun üçün 550 yem vahidi və 52 kq həzm olunan protein sərf olunmuşdur. İl ərzində yaşlı qoyun üçün ot 2 sentner, doğranmış küləş 1,5 sentner, silos 9 sentner, qarışıq yem 0,8 sentner, ot (yaşıl) 10 sentner sərf olunmuşdur ki, bu da ümumi qidalılığa görə 15,70%, 27,15% və 36,00% təşkil edir.

Qoyunların yemləndirilməsi onların yaşı, cinsiyyəti və fizioloji vəziyyəti nəzərə alınaraq həyata keçirilir. Əmizdirən analarda mübadilə yüksək olmaqla süd məhsuldarlığı ilə sıx bağlıdır. Quzusu olan doğar qoyunların diri çəkisi 50-60kq olarsa, onlara 1,5-1,8 kq doğranmış ot, 1-1,3 kq yonca otu, 2-3 kq qarğıdalı silosu, yaxud kökümeyvəli yemlər verilir.

Quzular anasını 3-4 aylığına kimi əmir, lakin quzular 2-3 həftəliyindən başlayaraq bərk yemə öyrədilir. Bu vaxt quzular analardan bir neçə saat ayrı saxlanmaqla onlara yonca, xaşa yarpağı verilir. Təxminən 7-10 günlük quzulara vələmir yarpağı, 6 həftəlik quzulara 150 qram vələmir, 200-300 qram yem çuğunduru, 250-300 qram ot, 250-300 qram qüvvəli yem verilir. Örüşə çıxarılan quzulara 300 qram vələmir yarması, 100 qram jümix verilir. Qeyd edildiyi kimi quzulara 400 qrama yaxın qüvvəli yem verilməsi onların böyüməsi üçün əsasdır. Ancaq 400 qrama yaxın verilən qüvvəli yem (vələmir, jümix, arpa yarması) əvəzinə qızıl yemdən 300 qram verilməsi iqtisadi cəhətdən səmərəlidir.

Hər 2 qrupda döl vaxtı doğulan quzular dəqiq uçota alınmış, cinsiyyət qrupu üzrə doğulduqdan 18 aylıq yaşadək diri çəkiləri öyrənilmişdir. Dölün nəticələri qruplar üzrə müqayisəli şəkildə cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1

Quzu çıxımının döl vaxtının tətbiq olunmasından asılılığının nəticələri, (baş və %)

Dölün keçirilmə vaxtı	Cütləşdirilmiş ana qoyunlar	Döllənmişdir		Döllənməmişdir		Quzu doğulmuşdur	Ölü doğulmuşdur	Quzu çıxımı	
		baş	%	baş	%			baş	%
Faraş döl noyabr-dekabr	100	98	98	2	2,0	110	1	109	111,2
Yaz dölü fevral-mart	100	92	92	8	8,0	87	4	83	90,20

Cədvəl 1-in təhlili göstərir ki, fəraş döl tətbiq olunan 100 baş qoyunlardan 110 baş quzu alındığı halda, yaz dölündən müvafiq olaraq 87 baş quzu alınmışdır ki, bunlardan da 4-ü ölü doğulmuşdur. Bu da quzu çıxımında 90,20% təşkil etmişdir. Fəraş döl ilə yaz dölünü müqayisə etsək məlum olur ki, fəraş döl tətbiq olunan 100 baş ana qoyundan quzu çıxımı yaz dölü tətbiq olunan qrupdan müvafiq olaraq 21,2% yüksək olmuşdur.

Tədqiqat işində həmçinin müxtəlif dövrlərdə dölün tətbiqindən alınan balaların həyata davamlılıq qabiliyyəti də müqayisəli şəkildə öyrənilmişdir. Nəticələr aşağıdakı cədvəldə verilmişdir (cədvəl 2).

Cədvəl 2

Müxtəlif dövrlərdə tətbiq olunan döldən alınan balaların həyata davamlılıq göstəriciləri, (baş sayı və %)

Döl vaxtı	Quzu doğulmuşdur (baş)	Quzu ölümü			
		Doğulduqdan anadan ayrılanadək		Anadan ayrıldıqda 1 yaşadək	
		baş sayı	%-lə	baş sayı	%-lə
Fəraş döl	110	2	1,81	1,0	0,9
Yaz dölü	87	5	5,74	3	3,48

Cədvəl 2-dən göründüyü kimi fəraş döl tətbiq olunan balaların həyata davamlılıq qabiliyyəti doğulduqdan anadan ayrılana qədər dövrdə 2 baş (1,81%), anadan ayrıldıqdan 1 yaşınadək olan dövrdə 1 baş (0,9%) ölüm olduğu halda, yaz dölündə müvafiq olaraq 5 baş (5,74%) və 1 yaşınadək olan dövrdə 3 baş (3,48%) təşkil etmişdir.

Cavan quzuların böyüməsi. Aparığımız tədqiqat işində fəraş dölündən alınmış quzuların yaz dölündən alınmış quzular ilə böyümə və inkişaf xüsusiyyətlərinə görə müqayisəli təhlili aparılmış və alınan nəticələr cədvəl 3-də verilmişdir. Cədvəldən göründüyü kimi dekabr-yanvar aylarında doğulmuş quzular fevral-mart aylarında doğulmuşlara nisbətən hər iki cinsiyyət üzrə istər doğulan zaman, istərsə də sonrakı yaşlarda diri çəki əlamətlərinə görə xeyli fərqlənirlər. Belə ki, fəraş döldən bəslənmiş 6 aylıq quzuların canlı kütləsi 30,9 kq olmuşdur ki, bu da yaz doğuşuna nisbətən 17,8 kq artıq deməkdir. Fəraş dölün iki yaşında olan qoyunlarının canlı kütləsi 52,5 kq olmuşdursa, yaz doğuşundan alınmış ana qoyunların canlı kütləsi 42,9 kq olmuşdur.

Cədvəl 3-ə əsasən aydın olur ki, noyabr-dekabr aylarında doğulmuş fəraş quzuların diri çəkili istər doğulan zaman, istərsə də sonrakı inkişaf dövrlərində fevral-mart aylarında doğulmuş quzulardan artıqdır. Bu artım iki yaşında olan qoyunlarda 4,4-5,6 kq-dır (11,5%-13,4%). Eləcə də fəraş döldən alınmış qoyunların yun qırımı yaz dölündən alınmış qoyunlardan 14-18% çoxdur.

Təcrübə və nəzarət qruplarından alınan qış və yaz dölünün müqayisəli təhlili, (n=30)

Quzuların doğulduğu vaxt, tarix	Konstantlar	Quzuların cinsiyyəti	Doğulduqda canlı kütlə, kq	May ayının axırında canlı kütlə, kq	Döl 2 yaşında olduqda canlı kütlə, kq	Yun məhsuldarlığı, kq
Faraş döl (noyabr-dekabr)	$X \pm m$	Erkək	3,45±0,33	30,9±0,96	52,5±1,44	0,75±0,08
	σ		5,56	2,13	3,22	0,22
	C_v		11,30	7,05	6,15	22,20
	$X \pm m$	Dişi	3,20±0,20	28,3±0,75	45,2±0,85	-
	σ		4,55	3,15	2,11	-
	C_v		13,82	11,13	4,67	-
	t_d		-	-	-	-
Qış-yaz dölü (yanvar-fevral)	$X \pm m$	Erkək	3,10±0,11	13,1±0,47	42,9±0,89	0,55±0,06
	σ		0,27	1,05	1,99	0,13
	C_v		8,70	7,93	4,72	13,10
	t_d		1,03	16,79	5,68	2,00
	$X \pm m$	Dişi	2,90±0,06	12,6±0,39	40,6±0,95	-
	σ		0,14	0,88	2,32	-
C_v	4,72		7,01	5,72	-	
	t_d		1,42	18,7	1,76	-

Müxtəlif dövrlərdə bala vermiş analar və onların quzuları arasında olan korelyativ əlaqə öyrənilmiş və xüsusi cədvəl tərtib edilmişdir. Aydın olur ki, ilin fəslindən asılı olaraq anaların canlı kütləsi müxtəlif olduğu kimi, onlardan alınan balalar da müxtəlif diri çəkியə mənsub olmuşdur (cədvəl 4).

Döl vaxtlarına görə anaların çəkisi ilə balaların çəkisi arasındakı asılılıq, kq (n=30)

Dövrələr	Anaların canlı kütlə, kq	Quzuların canlı kütləsi, kq
Dekabr ayında		
$X \pm m$	48,5±1,23	3,3±0,26
σ	2,74	0,57
C_v	5,65	16,9
Yanvar ayında		
$X \pm m$	42,3±0,77	2,95±0,17
σ	1,73	0,39
C_v	4,08	13,27
t_d	4,28	1,09
Fevral ayında		
$X \pm m$	38,6±1,66	2,75±0,13
σ	1,56	0,32
C_v	4,04	11,63
t_d	4,78	1,83

Cədvəl 4-ün təhlilindən aydın görünür ki, əgər dekabr ayında anaların canlı kütləsi orta hesabla 48,5 kq olmuşdursa ondan alınan balaların canlı kütləsi orta hesabla 3,3 kq-a çatmışdır.

Tədqiqat zamanı, xüsusən, fəraş döl və yaz dölü toğlularının 12 aylıqda yun məhsuldarlığı müqayisəli təhlil edilmişdir (cədvəl 5).

Cədvəl 5-in təhlilindən aydın olur ki, həm qış dölündən və cinsiyyət-dən asılı olaraq yunun tərkibi və həm də saçağın uzunluq göstəriciləri fərqli olmuşdur. Belə ki, əgər fəraş döldə erkəklərdə saçağın uzunluğu 13,5 sm olmuşdursa, bundan qılanın uzunluğu 14,5 sm və tiftiyin isə 7,3 sm olmuşdur.

Cədvəl 5

12 aylıq toğlularda yunun qruplar və cinsiyyət üzrə keyfiyyət göstəriciləri, (n=10)

Cinsiyyəti	Təcrübə qrupu	Konstantlar	Saçağın uzunluğu, sm	Yun lifinin həqiqi uzunluğu, sm	
				Qılan	Tiftik
Erkəklər	Qış dölü	X±m	13,5±0,22	14,5±0,29	7,3±0,10
		σ	0,32	0,66	0,65
		C _v	2,37	4,55	8,90
		t _d	-	-	-
	Yaz dölü	X±m	11,0±0,20	12,0±0,23	5,0±0,13
		σ	0,78	0,81	0,52
C _v		7,09	6,75	10,40	
t _d		8,3	6,94	13,5	
Dişilər	Qış dölü	X±m	13,7±0,35	9,5±0,67	7,0±0,09
		σ	0,95	0,63	0,54
		C _v	6,93	6,63	7,71
		t _d	-	-	-
	Yaz dölü	X±m	10,8±0,25	11,5±0,26	5,2±0,19
		σ	0,73	0,85	0,55
		C _v	6,76	7,39	10,57
		t _d	6,90	2,78	13,8

Ancaq yaz dövründə erkəklərdə ümumi saçağın uzunluğu 11,0 sm olmuşdursa, qılan 12,0 və tiftik mütənasib olaraq 5,0 sm olmuşdur. Təbii olaraq bu ilkin növbədə yaz quzularının canlı kütləsinin az olması və buna uyğun dövr ərzində yunun inkişaf etmə qabiliyyətindən asılıdır.

Ət məhsuldarlığı. Bir çox məhsuldarlıq göstəricilər ilə yanaşı ət məhsuldarlıq göstəriciləri də müqayisəli öyrənilmişdir. Cədvəl 6-dan məlum olur ki, 9 aylıq dövrdə kəsilmiş toğlular müxtəlif canlı kütləyə malik olduqları üçün təbii olaraq onlardan alınmış cəmdək çəkisi, kəsim göstəriciləri də müxtəlif olmuşdur. Məsələn, qış dölündən alınmış erkək toğlularda cəmdək çəkisi 15,75 kq olduğu halda, yaz dölündə bu göstərici 10,56 kq-a

çatmışdır. Buna müvafiq olaraq kəsim göstəriciləri də qış dölündə üstün olmuşdur. 12 aylıqda qış dölündən alınmış erkəklərin cəmdək çəkisi 17,10 kq olduğu halda, yaz dölündə 11,59 kq-a bərabər olmuşdur.

Cədvəl 6

Qoyunlarda dölün fəsildən asılı olaraq ət məhsuldarlığı göstəriciləri müxtəlif yaş dövründə, (n=3)

Dölün keçirilmə vaxtı	Kəsim qa-bağı çəki, kq	Cəmdəyin çəkisi, kq	Cəmdək çıxarı, %	Daxili iç yağı, kq	Yağ çıxarı %	Kəsim çəkisi, kq.	Kəsim çıxarı %
9 aylıqda							
qış dölü	33,5±0,71	15,75±0,45	47,01	0,63±0,20	1,89	16,38±0,56	48,9
yaz dölü	24,0±0,75	10,56±0,32	44,0	0,30±0,12	1,25	10,86±0,49	45,25
12 aylıqda							
qış dölü	36,0±1,34	17,10±0,48	47,5	0,82±0,21	2,27	17,92±0,49	49,77
yaz dölü	26,0±0,78	11,59±0,35	44,6	1,45±0,12	0,65	11,77±0,31	45,25
15 aylıqda							
qış dölü	39,0±1,56	18,95±0,51	48,60	2,40±0,25	2,30	19,85±0,55	50,90
yaz dölü	30,0±1,29	13,48±0,49	44,93	1,7±0,16	0,96	13,99±0,51	46,63

Buradan aydın olur ki, əgər 9 aylıqda cəmdək çəkisi arasında qruplarda 5 kq fərq olduğu halda, 12 aylıqda bu göstərici 6 kq-dan çox olmuşdur. Bu artım 15 aylıq yaşdakı qış dölündə də üstün olmuşdur.

Cinsdaxili tiplərin məhsuldarlıq göstəriciləri. Metodikaya uyğun olaraq tədqiqat zamanı Bozax cinsli qoyunlar məhsuldarlıq istiqamətinə uyğun cinsdaxili tiplərə ayrılmış və həmin göstərilən tiplər əsasında canlı kütlələri müqayisəli göstərilmişdir. Aparılan seçmə zamanı cinsdaxili tiplərin qruplar üzrə canlı kütlə göstəriciləri cədvəl 7-də verilmişdir.

Törədici qoçların canlı kütləsi nəzarət qrupunda 56,4 kq olduğu halda, ətlik istiqamətli tiptə bu göstərici 59,6 kq-a çatmışdır. Ancaq yunluq istiqamətli olan qoçların canlı kütləsi orta hesabla ətlik istiqamətli qoçlardan 3,4 kq az olmuşdur. Ən aşağı canlı kütlə südlük qoçlarda olmuşdur ki, bu da orta hesabla 53,7 kq-a bərabərdir.

Hər bir qrup üzrə ana qoyunların canlı kütlə göstəricilərini təhlil etdikdə məlum olur ki, sürü üzrə orta göstərici ana qoyunlarda 40,5 kq olduğu halda, ətlik qrupda bu göstərici orta hesabla 43,8 kq-a bərabər olmuşdur. Ən aşağı canlı kütlə südlük məhsuldarlığına ayrılmış sürülərdə olmuşdur ki, bu da 38,3 kq-a bərabərdir.

Məhsuldarlıq istiqamətinə uyğun tiplərdə qruplar üzrə ayrılma
(canlı kütlə, kq)

Qruplar	Konstantlar	Nəzarət qrupu	Ətlik	Yunluq	Südlük
Törədici qoçlar	X+m	56,4±1,83	59,6±1,70	56,2±1,28	53,7±1,34
	σ	4,48	3,81	2,86	2,99
	C_v	7,98	6,41	5,12	5,68
Ana qoyunlar	X+m	40,5±1,59	43,8±1,56	40,4±1,29	38,3±1,33
	σ	3,56	3,83	2,91	2,97
	C_v	8,78	8,78	7,26	7,73
Erkək toğlular	X+m	42,0±1,30	45,8±1,67	41,4±1,32	38,4±1,32
	σ	3,58	3,95	3,11	2,99
	C_v	8,52	8,62	7,57	7,78
Dişi toğlular	X+m	35,3±1,25	37,8±1,35	35,3±1,34	33,3±1,27
	σ	2,82	3,45	3,49	3,56
	C_v	7,99	9,13	9,89	10,69

Ət məhsuldarlığının iqtisadi səmərəliliyi qruplar üzrə aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Erkəklərin kökəltmə keyfiyyəti, (n=30)

Göstəricilər		Konstantlar	ətlik	yunluq	Südlük
Canlı kütlə	Kökəltmədən əvvəl	X±m	32,7±1,37	30,8±1,69	31,1±1,31
		σ	2,75	3,39	2,94
		C_v	8,67	11,17	9,29
	Kökəltmədən sonra	X±m	47,2±1,32	43,6±1,20	42,3±1,10
		σ	3,22	3,12	3,08
		C_v	6,85	7,16	7,28
70 gündə artım		kq	14,5	12,8	11,2
		qr(gündəlik)	207	183	160
		%	44,3	41,6	36
1 kq çəki artımına sərf olunan yem (yem sərfi)		yem. vah.	6,12	7,3	7,9
Həzmə gedən protein		qr.	487	540	630

Yuxarıdakı göstəricilərin təhlilindən aydın olur ki, kökəltmənin yüksək səmərəliliyi iqtisadi göstəricilərlə yanaşı ət keyfiyyət göstəricilərinin yüksək olmasıdır. Belə ki, 70 gün kökəltmə müddətində ətlik istiqamətində

seçilmiş qrupda 14,5 kq, yunluq istiqamətində 12,8 kq və südlük istiqamətli qrupda cavanlar 11,2 kq canlı kütlə artımına nail olunmuşdur.

Biz tədqiqat zamanı cinsdaxili tiplərin (ətlik, südlük, yunluq) süd məhsuldarlığını (orta günlük sağımı, əmtəəlik süd, ümumi laktasiya müddətində verdiyi süd) öyrənmişik. Alınan qiymətlər cədvəl 9-da verilmişdir.

Cədvəl 9

Cinsdaxili tiplərdə qoyunların süd məhsuldarlığı göstəriciləri, l

Cinsdaxili tiplər	Laktasiya ərzində süd, l	O, cümlədən əmtəəlik süd, l	Orta gündəlik sağım, l
Yunluq	70	30	0,39
Ətlik	60	20	0,33
Südlük	80	45	0,44

Cədvəl 9-un təhlilindən aydın görünür ki, südlük cinsdaxili tip üzrə ayrılmış qoyunlar ümumi laktasiya müddəti ərzində orta hesabla 80 l süd vermişdir. Bu qoyunların əmtəəlik südü orta hesabla 45 l, orta gündəlik sağım isə 440 ml olmuşdur. İkinci yerdə yunluq istiqamətli qoyunlar durur ki, bunlar südlük istiqamətliyərdən 12,5% az süd vermişdir, orta hesabla 70 l olmuşdur. Yunluq istiqamətliyərdə orta gündəlik sağım 390 ml olmuşdur. Ətlik istiqamətli qoyunlarda süd məhsuldarlığı ən aşağı səviyyədə olmaqla laktasiya müddətində 60 l təşkil etmişdir. Bu ana qoyunların gündəlik sağımı 330 ml təşkil etmişdir.

Tədqiqat zamanı ən çox vacib olan və metodikanın əsası olan qrup və tiplərdə aylar üzrə böyümə və inkişaf dinamikasının qanunauyğunluğunu öyrənmək nəzərdə tutulmuşdur. Dövrələr üzrə öyrənilmiş mütləq artım göstəriciləri cədvəl 10-da verilmişdir.

Cədvəl 10-dan görüldüyü kimi doğulduqda ən yüksək canlı kütlə göstəriciləri ətlik tiptə özünü biruzə verərək 3,4 kq kimi qeyd olunmuşdur. 3 aylıqda ətlik qrupdan olan cavanların canlı kütləsi 18,4kq-a çatmışdır ki, bu göstərici yunluq tiptə 17,3 kq-a, südlük tiptə isə 15,9 kq olmuşdur. Bu qanunauyğunluq üzrə ətlik qrupun cavanlarının canlı kütləsi bütün dövrlərdə üstün olmuş, daha doğrusu öz adını doğrulduq digər qruplardan yüksək canlı kütləsi ilə fərqlənmişdir. Bu rəqəmlərə əsasən məhsuldarlıq göstəricilərinə görə tiplərə ayırmanın iqtisadi cəhətdən nə dərəcədə səmərəli olduğunu aydın göstərə bilərik.

Məhsuldarlıq istiqamətinə uyğun tiplərdə erkək
fərdlərin canlı kütləsi, kq

Yaş, ayla	Konstantlar	Nəzarət qrupu.	Ətlük	Yunluq	Südlük
Doğulduqda	X+m	3,0±0,33	3,4±0,42	3,2±0,38	2,8±0,29
	σ	0,33	0,28	0,32	0,35
	C _v	11	8,23	10,0	4,35
3-aylıqda	X+m	16,1±0,65	18,4±0,56	17,3±0,62	15,9±0,56
	σ	0,87	0,97	1,12	1,09
	C _v	5,40	5,20	6,47	6,86
6-aylıqda	X+m	25,3±0,45	29,2±0,47	25,1±0,43	23,8±0,48
	σ	2,25	2,13	2,08	1,95
	C _v	8,89	7,29	8,29	8,19
12 aylıqda	X+m	31,3±0,49	36,1±0,53	32,3±0,50	28,7±0,47
	σ	2,48	2,37	2,49	2,87
	C _v	7,92	6,56	7,70	10,0

İqtisadi göstəricilər. Tədqiqatın sonunda iqtisadi səmərəliliyin hesabı aparılmışdır. Hesabatdan aydın olur ki, qoyun əti və süd istehsalı üçün əlavə xərclər tələb olunur. Bunun əsasını da yay otlaqlarının azlığı, biçə-nəklərin olmaması təşkil edir. Apardığımız tədqiqatın yekunlarının iqtisadi səmərəliliyini daha aydın göstərmək üçün diri çəkiyə görə xalis gəliri hesablayaraq tədqiqat zamanı müxtəlif fəsillərdə alınmış 18 aylıq döllərin nəticələri üzrə iqtisadi qiymətləndirmə aparılmışdır (cədvəl 11).

Cədvəl 11

Diri çəkiyə görə xalis gəlir

Qruplar	Cinsiy- yəti	Ət. ver. 1 baş. diri çək., kq	1 kq diri çəkinin qiyməti	Ümumi gəlir, man	Cəmi çəkilən xərc, man	Xalis gəl., man.
Qış dölü	Erkək	45,5	3,50	159,25	62,5	96,75
Yaz dölü	Erkək	38,3	3,50	134,05	61,7	72,35

Cədvəl 11-dən məlum olur ki, fəraş döldən alınmış quzular yaz dölündən alınmış quzulara nisbətən artıq canlı kütləsi olduğu üçün satış zamanı 24,40 manat əlavə gəlir əldə olunmuşdur.

NƏTİCƏLƏR

Dissertasiyada yerinə yetirilən tədqiqatların təhlilindən aşağıdakı nəticələr alınmışdır:

1. Gəncə-Qazax bölgəsində qoyunçuluqda çütləşdirmənin iyul ayında təşkili quzulama vaxtının (faraş döl) qış mövsümünün birinci ayına təsadüf edir ki, bu da iqtisadi cəhətdən sərfəlidir. Faraş döl tətbiq olunan 100 baş qoyunlardan 110 baş quzu alındığı halda, yaz dölündən müvafiq olaraq 87 baş quzu alınmışdır ki, bunlardan da 4-ü ölü doğulmuşdur. Bu 90,20% deməkdir. Faraş döl ilə yaz dölünü müqayisə etsək məlum olur ki, faraş döl tətbiq olunan 100 baş ana qoyundan quzu çıxımı yaz dölü tətbiq olunan qrupdan müvafiq olaraq 21,2% yüksək olmuşdur.

2. Müxtəlif vaxtlarda doğuş olduğu üçün anaların canlı kütləsində də fərq olmuşdur. Qeyd edildiyi kimi, dekabr ayında doğarkən qoyunların diri çəkisi orta hesabla 48,5 kq, yanvar ayında isə 42,6 kq, yəni 5,3 kq, bəzi hallarda hətta 9 kq fərq yaranmışdır. Səbəb, boğaz qoyunların qış dövründə aclıq çəkməsidir. Deməli, həm qoyun arıqlayır, həm də embrion ana bətnində kifayət qədər qidalana bilmir. Əksinə payız vaxtı yaylaqdan arana düşmüş qoyunlar kök və gümrəh olduğundan və yem məsələsi hələ gərgin şəkildə olmadığından heyvan özünü otlaqda doydura bilir və çəkisini bir o qədər azaltmır. Bu səbəbdən quzular da kifayət qədər qidalana bilir, doğularkən diri çəkiləri artır.

3. Ət məhsuldarlığını yüksəltmək məqsədilə müxtəlif dövrlərdə aparılan dölün nəticələrindən aydın olur ki, faraş dölə məxsus 6 aylıq erkək quzuların (may ayında) canlı kütləsi 30,9 kq olmuşdur ki, həmin ayda yaz dölünün erkək quzuları 13,1 kq çəkiddə olmuşdur. Buradan aydın olur ki, faraş döl quzuları yaz doğuşuna nisbətən 17,8 kq artıq çəkiddə olmuşdur. İki yaşında iri qoyunların canlı kütləsi 52,5 kq-a çatmışdırsa, yaz doğuşundan alınmış ana qoyunların canlı kütləsi 42,9 kq olmuşdur. Bir daha aydın olur ki, faraş döl nəticəsində yaradılmış qrup heyvanların böyümə, inkişaf dinamika və məhsuldarlıq göstəriciləri yaz dölündən üstün olmuşdur.

4. Tədqiqat zamanı müxtəlif fəsil və aylarda aparılan doğuşlar heyvanların yun məhsuldarlığına da təsir göstərmişdir. Belə ki, faraş dölün erkək və diş toğlularının yun məhsuldarlığı müvafiq olaraq 3,0 və 2,8 kq təşkil etmişdir. Yaz dölündə isə bu rəqəmlər anoloji olaraq 2,2 və 1,9 kq təşkil etmişdir. Bu rəqəmlərə nəzərən faraş dölün yun məhsuldarlığının yaz dölünə nisbətən iqtisadi cəhətdən səmərəli olduğu aydın görünür (erkəklərdə 36,36%, dişilərdə 33,3%).

5. Faraş və yaz dölündən əldə edilmiş quzuların müxtəlif yaşlarında (9, 12, 15 aylıqda) ət məhsuldarlıq göstəriciləri (cəmdək çəkisi, cəmdək çıxarı, kəsim çəkisi və kəsim çıxarı və s) və ətin kimyəvi tərkibi öyrənilmişdir. Ətin kimyəvi tərkibi də həmçinin faraş döldə yaş dölünə nisbətən daha keyfiyyətli olmuşdur. Faraş dölün heyvanlarının ətində zülal 20,67%, yaz dölündə 18,15% olmuşdur. Zülal artıqlığı kalori artıqlığı deməkdir.

6. Bozax qoyun cinsində ayrı-ayrı məhsuldarlıq istiqamətli cinsdaxili tiplərdə müxtəlif qrup heyvanların diri çəkiləri müqayisəli öyrənilmişdir. Tərədicilərin canlı kütləsi nəzarət qrupunda 56,4 kq olduğu halda, ətlik istiqamətli tiptə bu göstərici 59,6 kq-a çatmışdır. Ancaq yunluq istiqamətli olan qoçların canlı kütləsi orta hesabla ətlik istiqamətli qoçlardan 3,4 kq az olmuşdur. Bütün hallarda ətlik istiqamətinə uyğun tiplərin canlı kütlələri nəzarət, yunluq və südlük istiqamətli tiplərə nisbətən üstün olmuşdur. Bu onu göstərir ki, ətlik məhsuldarlıqlı qoyunlar arzu olunan istiqamətdə düzgün seçilmişdir.

7. Tədqiqat prosesində qoyunların müxtəlif məhsuldarlıq istiqamətlərinə uyğun tiplərindən erkəklər üzərində kökəltmə keyfiyyətinin səmərəliliyi müəyyənləşdirilmişdir. Qoyulan tədqiqat üzrə məlum olmuşdur ki, 70 gün kökəltmə müddətində (7-9 aylıq müddətdə) ətlik istiqamətində seçilmiş qrupda 14,5 kq, yunluq istiqamətində 12,8 kq və südlük istiqamətli qrupda cavanlar 11,2 kq canlı kütlə artımına nail olunmuşdur. Buradan aydın olur ki, əgər qoyunlarda düzgün olaraq cinsdaxili tiplərə ayrılma və bəslənmə aparılsa yüksək gəlir və iqtisadi səmərə əldə etmək olur.

8. Cinsdaxili tiplərdə süd məhsuldarlığının və yun məhsuldarlığının göstəriciləri öyrənilmişdir. Cinsdaxili tiplərdə yun məhsuldarlıq göstəriciləri də fərqlənmişdir. Əgər yunluq tiptə tərədicilərin canlı kütləsi 56,2 kq olmuşdursa, ona müvafiq olaraq yun məhsuldarlığı 1,8 kq olmuşdur. Ancaq ətlik tip erkəklərdə bu göstərici 1,6 kq-a enmişdir. Ən az yun südlük tipli tərədicilərdə olmuşdur. Eyni zamanda yunluluq əmsalı təhlil edildikdə məlum olur ki, bütün tiplərdə ən yüksək dişi toğlularda olmuşdur. Cinsdaxili tiplərdə süd məhsuldarlığının öyrənilməsi zamanı aydın görünür ki, südlük cinsdaxili tip üzrə ayrılmış qoyunlar ümumi laktasiya müddəti ərzində orta hesabla 80 l süd vermişdir. İkinci yerdə yunluq istiqamətli qoyunlar durur ki, bunlar südlük istiqamətliyərdən 12,5% az süd vermişdir, orta hesabla 70 l olmuşdur. Ətlik istiqamətli qoyunlarda süd məhsuldarlığı ən aşağı səviyyədə olmaqla laktasiya müddətində 60 l təşkil etmişdir. Bu məhsuldarlıq göstəricilərinin öyrənilməsindən məlum olmuşdur ki, ayrılmış hər bir cinsdaxili tip öz adına uyğun məhsuldarlıq göstəricisinin iqtisadi səmərəsini aydın biruzə verir.

9. Cinsdaxili tiplərin ət məhsuldarlıq göstəricilərinin öyrənilməsində ətlik tip digər qruplardan fərqlənmişdir. Belə ki, yunluq istiqamətli törədici qoçların cəmdək çəkisi 27,09 kq olmuşdursa, ətlik istiqamətli törədici qoçlarda bu göstərici 28,89 kq-a çatmışdır. Bu da südlük istiqamətli törədici qoçlardan orta hesabla 4,5 kq əlavə cəmdək çəkisi deməkdir. Bu göstəricilər eyni zamanda ana qoyunlarda və toğlularda özünü biruzə vermişdir. Ən yüksək cəmdək çəkisi ətlik istiqamətli olan ana qoyunlarda 20,69 kq və erkək toğlularda 22,17 kq olmuşdur. Erkək toğlularda 6 kq südlük tipə nisbətən yüksək cəmdək çəkisinin olması deməkdir. Yəni ətlik tip digər qruplardan ət məhsuldarlıq göstəricilərinə görə daha çox iqtisadi səmərəyə malikdir.

10. Faraş döldən alınmış və cinsdaxili tiplərin məhsuldarlığının iqtisadi səmərəliliyini təhlil etdikdə məlum olur ki, faraş döldən alınmış balalardan 15 aylıq dövrdə 96,75 manat xalis gəlir əldə etmək mümkündür. Əgər yunluq istiqamətli heyvanların qruplar üzrə ət məhsuldarlıq göstəricilərini təhlil etmiş olsaq onda törədici qoçlardan 133,68 manat, ana qoyunlardan 38,76 manat, erkək toğlulardan 107,50 manat və dişi toğlulardan 72,35 manat xalis gəlir əldə etmək mümkündür ki, bu da nəzarət sürüyə nisbətən 30-45 manat əlavə gəlir deməkdir.

TƏKLİFLƏR

Gəncə-Qazax bölgəsində geniş yayılmış aborijen Bozax cins genofondunun qorunub saxlanması, damazlıq keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün, apardığımız elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrinə əsasən istehsalata aşağıdakılar təklif edilir:

1. Azərbaycanın qədim cinsi olan Bozax qoyun genofondunun təkmilləşdirilməsi, onun məhsuldarlığının yüksəldilməsi məqsədilə müxtəlif fəsillər üzrə keçirilmiş dölnün iqtisadi və zoobaytarlıq səmərəliliyi nəzərə alınmalıdır.

2. Müxtəlif mələzləşmələrin qarşısını almaq məqsədilə cinsin genetik potensial imkanının aşkara çıxarılması üçün Bozax cinsli qoyunların cinsdaxili tiplərə ayrılması məqsədəuyğundur.

3. Bölgələrdə ət, süd, yun məhsuldarlığının yüksəldilməsi üçün təsərrüfatlarda cinsdaxili tiplərin yüksək keyfiyyətli törədici qoçlarından istifadə əlverişlidir.

4. Arzu olunan tipin yaradılması üçün cinsdaxili tiplərin cavanlarının normal böyüməsi üçün tam balanslanmış yemlərdən istifadə məqsədəuyğundur.

**Dissertasiyanın əsas müddəaları aşağıdakı dərc olunmuş
məqalələrdə öz əksini tapmışdır:**

1. Hübətova G.V. Gəncə-Qazax bölgəsində qoyunçuluqda dölün keçirilmə vaxtının məhsuldarlığa təsiri // Gəncə Dövlət Universitetinin Elmi Xəbərləri (Humanitar və təbiət elmləri seriyası), №1, Bakı, 2006, səh.195-198

2. Hübətova G.V. Quzulama dövrü - onun məhsuldarlığa təsiri // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Gəncə Regional Elmi Mərkəz, Xəbərlər Məcmuəsi, №27, Gəncə, 2007, səh.48-51.

3. Hübətova G.V. Dölün keçirilmə vaxtının yun məhsuldarlığına təsiri // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Gəncə Regional Elmi Mərkəz, Xəbərlər Məcmuəsi, №28, Gəncə, 2007, səh.37-40.

4. Hübətova G.V. Qoyunçuluqda dölün məhsuldarlığa təsiri // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Gəncə Regional Elmi Mərkəz, Xəbərlər Məcmuəsi, №31, Gəncə, 2008, səh.65-68

5. Hübətova G.V. Qoyunçuluqda dölün keçirilmə vaxtının iqtisadi səmərəliliyi // Azərbaycan Elmi Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun Elmi Əsərləri, №3, Bakı, 2008, səh.151-153

6. Гумбатова Г.В. Эффективность использования раннего окота в бозахской породе, разводимой в условиях западного Азербайджана // Зоотехния, №4, Москва, 2013, с.30

7. Гумбатова Г.В. Важность создания внутривидовых типов в бозахской породе овец // Зоотехния, №7, Москва, 2013, с.10-11

8. Hübətova G.V. Bəzax cinsli qoyunlarda tədqiqat qrupunun yun məhsuldarlığının öyrənilməsi / Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində “Müasir aqrar elm: Qloballaşma şəraitində əsrin aktual problemləri və inkişaf perspektivləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfrans, ADAU, Gəncə, 2014, II cild, səh.21-23.

АННОТАЦИЯ

Гумбатова Гюлабатын Вагиф кызы

Влияние приплода на некоторые биологически-хозяйственные признаки нового типа полугрубошерстных овец бозахской породы разводимых в Гянджа-Газахском регионе

Проводимые нами в западной части Азербайджана исследования показали, что, живая масса полученных ягнят с раннего приплода была больше чем у ягнят полученных весной и ранней весной. Так, живая масса в 6-х месячном возрасте ягнят раннего приплода составляла 30,9 кг, что на 17,8 кг больше чем у ягнят весеннего ягнения. Крупные овцематки в 2-х годичном возрасте весили 52,5 кг, а овцематки весеннего ягнения – 42,9 кг. По динамике роста и развития, по продуктивности, по экономическим показателям ягнята раннего приплода преобладали над своими сверстниками весеннего ягнения. Сверхприбыль от продажи ягнят раннего приплода в среднем составила 24,40 маната на голову.

Овцы бозахской породы разделенные по направлению продуктивности так же отличались между собой по показателям продуктивности. Так живая масса баранов из контрольной группы была 56,4 кг, у мясного типа она составляла 59,6 кг, а в свою очередь бараны шерстного направления так же весили на 3,4 кг меньше чем мясные. Наименьшая живая масса наблюдалась у баранов молочного направления-53,7 кг. Живая масса баранчиков и ярок во всех группах была больше у мясного типа (45,8 кг), а это на 3,8 кг больше среднего показателя всей отары. На ряд с экономическими показателями можно поставить и откормочные показатели, ведь это и показатель большого количества баранины. За 70 дней откорма живая масса у отобранного мясного типа животных повысилась на 14,5 кг, у шерстного типа на 12,8 кг, у молочного типа 11,2 кг. На 1 кг привеса живой массы у мясного направления было израсходовано 6,12 кормовых единиц.

Преобладание отобранных животных над другими группами по всем показателям в частности по интенсивности и скорости роста и развития основано на том, что они являются овцами мясного направления.

SUMMARY

Humbatova Gulabatin Vagif

Effect of litter (animal yield) on some biological and agricultural characteristics of a new type of coarse-wooled (haired) Bozakh sheep breeds reared in Ganja-Gazakh region.

Research conducted in the western part of Azerbaijan have shown that the live weight of lambs derived from an early litter (animal yield) was larger than that of lambs produced in the spring and early spring. Thus, the live weight of a 6-month old lambs is more than 17,8 kg than the lambs of spring lambing. Large ewes in 2-year age weighed 52,5 kg, and the spring lambing ewes – 42,9 kg. On the dynamics of growth and development, in terms of productivity and the economic performance early spring lambs prevailed over their peers of spring lambing. Profit from the sale of early (animal yield) litter lamb's averaged 24,40 manats down than lambs of early spring lambing.

Bozakh sheep breeds separated in the direction of productivity, also differed in terms of productivity. So live weight of sheep in the control group was 56,4 kg, meat type productivity types – 59,6 kg, and in turn, sheep wool productive direction also weighed 3,4 pounds less than meat.

The lowest body weight was observed in sheep milk type areas – 53,7 kg. The live weight of rams and a sheep of one shear in all groups were larger in the type of meat (45,8 kg), which is 3,8 kg more than average for the entire herded.

Along with the economic indicators can be delivered fattening performance, because this figures much mutton. In 70 days of feeding live weight at selected meat type animals exceeded 14,5 kg, wool type – 12,8 kg, and 11,2 kg - milk type. Per 1kg of live weight gain in meat type directions spent 6,12 feed units.

Analyzing the data of live weight of sheep in groups, we can say that the meat type in monetary terms is 133,68 manats, the wool – 122,46 manats, and in dairy – 113,81 manats.

The predominance of the selected animals on all counts of the other groups, such as the intensity and the speed of growth and development based on the fact that they are sheep meat type direction.

Kağız formatı (210x297) 1\4
Kağız №1, uçot çap vərəqəsi 1.0 ç.v.
Sifariş № 235, tiraj 100

Azərbaycan Dövlət Aqrar
Universitetinin mətbəəsi

Rezoqrafiya üsulu ilə çap olunmuşdur.
Gəncə şəhəri, Ozan küçəsi, 102

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АГРАРНЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ГЮЛАБАТЫН ВАГИФ кызы ГУМБАТОВА

**ВЛИЯНИЕ ПРИПЛОДА НА НЕКОТОРЫЕ БИОЛОГИЧЕСКИ-
ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ПРИЗНАКИ НОВОГО ТИПА
ПОЛУГРУБОШЕРСТНЫХ ОВЕЦ БОЗАХСКОЙ ПОРОДЫ
РАЗВОДИМЫХ В ГЯНДЖА-ГАЗАХСКОМ РЕГИОНЕ**

3110.01 – Разведение, селекция, генетика и воспроизводство сельско-
хозяйственных животных

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по аграрным наукам

ГЯНДЖА - 2015